

Χρυσάνθη Κεχρολόγου

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
συγγραφέας του βιβλίου: Επικούρεια Φιλοσοφία – Άτομο και Κοινωνία

Πως νοείται η “παρέγκλισις” στην Ηθική του Επίκουρου

Είναι γνωστόν ότι η φυσική θεωρία του Επίκουρου συμπλέει με σκοπούς της ηθικής φιλοσοφίας, δεν αντιμετωπίζει, δηλαδή, τη γνώση της φύσης ως αυτοσκοπό, παρά ως μία θεώρηση η οποία εντάσσεται στην προσπάθεια προσέγγισης ηθικών στοχεύσεων. Ο ίδιος ο φιλόσοφος γράφει ότι ο τρόπος που ερμηνεύει το πραγματικό αποβλέπει στην *ἀταραξία*, στην *ανθρωπολογική της* έκφανση, κι όχι στη γνώση της φύσης καθ’ εαυτήν.

Σύμφωνα με τη θέση του Λουκρήτιου, η *εκτροπή* των ατόμων συμβάλλει στην ερμηνεία της *ελεύθερης βούλησης*. Η άρνηση αυτής της κίνησης είναι μία άλλη κίνηση, η *παρέγκλισις* του ατόμου από την ευθεία γραμμή. Τα άτομα είναι αυτοτελή σώματα, και συνεπώς κινούνται σε πλάγιες και όχι σε ευθείες γραμμές. Κατά συνέπεια, η πτωτική ευθεία κίνηση υποδηλώνει την έλλειψη αυτοτέλειας του ατόμου-σημείου, *η δε παρέγκλισις σημαίνει την οδό του ανθρώπου προς την αυτονομία και την αυτοπροσδιοριστία* (Κ. Μαρξ). Ορθώς, λοιπόν, αναφέρει ο Λουκρήτιος ότι η *παρέγκλισις* αποδομεί τα *Fati Foedera* και με την *παρέγκλισιν* εν γένει αγγίζεται το επίκεντρο της επικούρειας φιλοσοφικής σκέψης.

Πώς νοείται, όμως, η *παρέγκλισις* στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής φιλοσοφίας του Επίκουρου; Είναι πρόδηλο ότι ο Επίκουρος στόχευε να εκμεταλλευθεί την προοπτική της *παρεγκλίσεως* ως πηγή της *ανθρώπινης αυτονομίας* και *ελευθερίας*. Η *παρέγκλισις* συνδέεται στενά με την *ελευθερία της βούλησης* εντός μιας γλωσσικής κοινότητας, που επιβάλλει από την κοινή χρήση της φυσικής γλώσσας, στη συνέχεια νοηματοδοτούνται εντός του πλαισίου της φιλοσοφικής άσκησης και αναζήτησης. Εφαρμόζοντας την αρχή της *ήδονης* ενισχύονται οι πράξεις σε συνειδητό και βουλευτικό επίπεδο, με αποτέλεσμα να καθίστανται εκουσίως και μερικώς ελεύθερες πράξεις της βούλησης. Αυτή η αρχική συνειδητή και ελεύθερη εν μέρει πράξη δημιουργείται από το γλωσσικά παραγόμενο λόγο και απλώνεται

ανανεούμενη στην υψηλότερη *συνειδητότητα και ελευθερία*, την οποία εισάγει ο φιλοσοφικός λόγος. Η *παρέγκλισις* του ατόμου δεν οδηγεί πλέον στις εν μέρει συνειδητές και ελεύθερες πράξεις, οι οποίες απορρέουν από το σχηματισμό *έξεων*, αλλά παρωθεί στις *ανώτατες συνειδητές και ανώτατες συνακόλουθες ελεύθερες πράξεις*, που σχετίζονται με την άσκηση, με τον ώριμο τρόπο της βούλησης.

Η ηθική θεωρία γενικότερα διέπεται από τέτοιους κανόνες πράξεων και δραστηριοτήτων, οι οποίες δύνανται από μόνες τους να διασφαλίσουν την ύψιστη ηδονή σώματος και πνεύματος, επιτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την *ἀταραξία* του ανθρώπου. Ο Επίκουρος πράγματι δίδει μεγάλη σημασία στην ελεύθερη βούληση. Έτσι οι παρεγκλίνουσες κινήσεις, νοούμενες ως συνειδητές πράξεις της βούλησης μέσα στο πλαίσιο της κοινότητας νοήματος εισάγουν και ενισχύουν τη σταθερά της ανθρώπινης ελευθερίας, γιατί καταδεικνύουν ένα ανώτερο επίπεδο συνειδητότητας εκ μέρους του ατόμου, επιτρέποντάς του την απόκτηση της μεγαλύτερης ποσότητας ελεύθερης βούλησης κατά την επιδίωξη του *μακαρίως ζην*. Ο Furley (Two Studies in the Greek Atomists) μάλιστα αναφέρει ότι αυτό μπορεί να γίνει πιο σαφές, αν αντιπαρατεθεί η θέση του Αριστοτέλη και του Επικούρου σε σχέση με τις εκούσιες και ακούσιες πράξεις. Συγκεκριμένα, γράφει ότι ο πρώτος επίμονα διαχωρίζει τις πράξεις σε συνειδητές και ασυνειδητές, ώστε οι ηθικές κατηγορίες να έχουν σχέση μόνο με τις συνειδητές. Δε βρίσκονται δηλ. στον Αριστοτέλη οι *ελεύθερες βουλήσεις*, οι οποίες συναντώνται στους επόμενους ηθικούς φιλοσόφους.

Ο Επίκουρος αποκλίνει από τον Αριστοτέλη. Η φυσική τοπική του εκούσιου είναι οι προσωπικές πράξεις του ανθρώπου, οι οποίες πραγματώνονται στο πλαίσιο της ηδονής, και η ανώτατη συνειδητότητα και το νόημα που παρέχει η ηδονή αυτή. Η *ελευθερία* είναι μία λειτουργία αυτή της διαδικασίας, και η *παρέγκλισις* επιβάλλεται να παραπέμπει σ' αυτήν.

Η *παρέγκλισις*, λοιπόν, στο πρώτο στάδιο με τη μητρική-φυσική γλώσσα και στη συνέχεια με την *ἀρχή της ηδονής*, μπορεί να εκληφθεί ως συγκεκριμένη κίνηση του ατόμου, η οποία αποτελεί το αληθώς εκούσιο στοιχείο στη δράση του. Η δημιουργία συνειδητότητας μέσω της πράξης της βούλησης, καθώς και η αυτοσυνειδησία, την οποία αναγνωρίζει η ηδονή, παραπέμπουν σε μία ολοκληρωμένη άσκηση *ελευθερίας*, διότι η πράξη

--αποκλειστική ιδιότητα του ανθρώπου-- είναι η μόνη δραστηριότητα που αποκαλύπτει, μαζί με το ενέργημα, και τη μοναδική αναντικατάστατη ταυτότητα του δρώντος υποκειμένου. Ο ίδιος ο Επίκουρος μας αναφέρει: «Αυτό που εξαρτάται από εμάς δεν έχει άλλο αφέντη και, φυσικά επιδέχεται τόσο τη μομφή όσο και τον έπαινο» (Διογένης λαέρτιος, Χ. 133). Η ήδονη εισάγει τη διαδικασία της *αυτοσυνειδησίας και της αυτονομίας* στον ανθρώπινο κόσμο μέσω της μετά νοήματος *παρεγκλίσεως* του ανθρώπινου ατόμου. Με την παρέγκλιση, ο Επίκουρος αρθρώνει έναν ηθικό κανόνα για τη φυσική και όχι μεταφυσική απελευθέρωση του ατόμου, η οποία δεν μπορεί να νοηθεί πέραν του φυσικού αλλά και του ανθρώπινου κόσμου. Ο φιλόσοφος λοιπόν οπλίζει το άτομο με την την κοσμοαντίληψή του, απότοκο της συμπαντικής και ανθρώπινης φύσης, αντιμετωπίζει άφοβα τους θεούς και το ανεπίστρεπτο του θανάτου, έχει πλήρη επίγνωση των ορίων των επιθυμιών του, υιοθετεί μια συνεπή πορεία δράσης με συγκεκριμένες στοχεύσεις. Η ενσυναίσθηση των ορίων του μέσω των προσωπικών εμπειριών αποτελεί το ύψιστο κριτήριο για τις πράξεις του. Καθίσταται, συνεπώς, έτοιμος να ασκήσει τη μόνη ελευθερία που διατίθεται στον άνθρωπο μέσα από τις συνειδητές πράξεις που υπαγορεύονται από τη βούληση. Ο ίδιος καταγγέλει: «κακό πράγμα η αναγκαιότητα, δεν είναι όμως διόλου αναγκαίο να ζούμε υπό το καθεστώς της» (Διογένης λαέρτιος, Χ. 133-134). Οι επιλογές του ανθρώπου καταδεικνύουν στην πράξη τα όρια της ανθρώπινης ελευθερίας. Συναφώς, δύναται να τιθασεύσει το φόβο της ειμαρμένης.

Υπό αυτή την έννοια, διαφέρει η ανθρώπινη παρεγκλίνουσα συμπεριφορά από την μηχανική παρέγκλιση των ατόμων της, διότι μέσα στα όρια της γλώσσας που παράγει η συνειδητή πράξη, η παρεγκλίνουσα εκτροπή των ανθρώπων νοηματοδοτείται πράγμα που δεν υφίσταται στο φυσικό κόσμο. Συνεπώς, ο Επίκουρος θέτει για πρώτη φορά την κοινωνική και ηθική διάσταση του ανθρώπινου κόσμου. Αυτή η διάσταση μπορεί να νοηθεί ως μια διαδικασία γίνεσθαι, ως μια βαθμιαία εξέλιξη ενός κόσμου από τις αρχικές, ενδεχομένως και τυχαίες παρεγκλίνουσες πράξεις που φέρουν εις πέρας οι άνθρωποι και οι οποίοι λειτουργούν με παραπλήσιο τρόπο με αυτό των παρεγκλινόντων ατόμων της φύσης. Και εφόσον ο ανθρώπινος κόσμος αποτελεί υποδιαίρεση του φυσικού κόσμου, δρα και σε αυτόν το ίδιο στοιχείο της τυχειότητας και επιπλέον όσον αφορά στον ανθρώπινο κόσμο, η

παρέγκλισις εισάγει τη διάσταση της θέλησης και, επομένως, της ελεύθερης βούλησης. Και σε σχέση με τη συνείδηση, η τυχαιότητα ευκόλως μπορεί να ταυτισθεί με την ελευθερία. Είναι προφανές ότι μια τέτοια διάσταση εκλάμβανε η παρέγκλισις του Επίκουρου στα ζητήματα που έχουν σχέση με τις επιλογές και τις απορρίψεις μας δηλ. την ηθική.

Συνεπώς, ο φυσικός και ο ανθρώπινος κόσμος υιοθετούν από κοινού αυτό τον όρο, την παρέγκλισιν. Ο τρόπος που λειτουργεί η παρέγκλισις στο φυσικό κόσμο είναι προφανής, στον ανθρώπινο κόσμο όμως οι παρεγκλίνουσες εκτροπές δεν είναι. Γιατί δεν επαρκεί μια απλή αρχή έλξης ή άπωσης για τη δημιουργία ενός ανθρώπινου κόσμου: διότι σε αυτή την περίπτωση δεν θα υπήρχε διαφορά ανάμεσα σε έναν τέτοιο ανθρώπινο κόσμο και το φυσικό κόσμο στον οποίο εμπεριέχεται. Και βέβαια στη συνέχεια θα ετίθετο το ερώτημα πώς θα λειτουργούσε ένας τέτοιος κόσμος στη βάση της ηθικής και κοινωνικής ζωής;

Έτσι, η παραγωγή συνείδησης μέσω των νοηματοδοτημένων πράξεων της βούλησης είναι σημαντική για τη συγκρότηση του ανθρώπινου κόσμου και αποτελεί το συστατικό στοιχείο που το διακρίνει από τον απλό φυσικό κόσμο. Όλη η κίνηση και δραστηριότητα στον ανθρώπινο κόσμο πραγματώνεται στο χώρο της φυσικής γλώσσας. Η μητρική γλώσσα, όπως θα θυμόμαστε, παράγεται από τα ανθρώπινα άτομα κατά την άμεση αντίδρασή τους στα φαινόμενα του φυσικού κόσμου με βάση τις αντιλήψεις των αισθήσεων και τα συναισθήματα. Έτσι, παρέχει το αναγκαίο υπόστρωμα γνωσιολογικής αναφοράς. Επί πλέον η φυσική γλώσσα συνυφαίνεται με την παραγωγή των προλήψεων. Εισάγει τη διαδικασία σχηματισμού εννοιών που μέσω των φανταστικών επιβολών της διανοίας οδηγεί στην ανάπτυξη λόγου και σκέψης. Στον επικούρειο στοχασμό η φυσική γλώσσα είναι στενά συνδεδεμένη με την εμφάνιση συνείδησης. Τα τελευταία στάδια αυτής της διαδικασίας μέσω της γλώσσας επιτρέπουν στους ανθρώπους να σκέφτονται λογικά, να σχηματίζουν ιδέες, ώστε να μπορούν να οδηγηθούν σε κοινές για όλους κρίσεις για το περιβάλλον και την εμπειρία τους. Εν πρώτοις, λοιπόν, η μητρική γλώσσα εκφράζεται από όλα τα άτομα που υπάρχουν στον ανθρώπινο κόσμο, βαθμηδόν όμως γίνεται ο τόπος όπου εγκαθίσταται το ανθρώπινο νόημα και γίνεται αντιληπτό από τον άνθρωπο. Έτσι υφάινεται ένας ιστός πέραν των ανθρώπων, ένας ιστός νοήματος, που χρησιμοποιείται

για να επικοινωνούν οι άνθρωποι μεταξύ τους. Όλη η ανθρώπινη εμπειρία πρέπει να παραπέμπει σε αυτήν την κοινή πηγή νοήματος, διαφορετικά θα είναι ένας τόπος άνευ νοήματος και σημασίας.

Συναφώς, η ατέρμονη αλυσίδα δράσεων μεταξύ των ανθρώπων πρέπει να ανάγεται στη κοινή πηγή παραγωγής νοήματος. Αυτός ο κοινώς αποδεκτός τόπος του ανθρώπινου νοήματος ορίζει τη σημαντικότητα της ανθρώπινης επιλογής και πράξης. Στην επικούρεια ηθική θεωρία, συνεπώς, το γλωσσικά παραγόμενο νόημα μπορεί να εκληφθεί ως η εστία των αλληλεπιδράσεων των ατόμων που ελευθέρως παρεγκλίνουν και προσκρούουν το ένα στο άλλο για να σχηματίσουν μεγαλύτερες ενότητες (ζεύγη, φίλους, κοινωνίες), τα οποία αενάως συνενούνται και διαχωρίζονται, δημιουργώντας έτσι, τον ανθρώπινο κόσμο. Μέσω της φυσικής γλώσσας τους, τα παρεγκλίνοντα ανθρώπινα άτομα εισάγουν στο πραγματικό τη βούληση και εν τέλει την ελευθερία.

Ποιά είναι όμως η σημασία της παρέγκλισης για την ανθρώπινη πράξη; Η ποιοτική συμμέτρηση των επιθυμιών καταδεικνύει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση συμπεριλαμβάνονται σε μία ανοδική σημασιολογικά πορεία: από την πιο πρωτόγονη επιδίωξη της ηδονής έως τη μεγαλύτερη επιδίωξη του *μακαρίως ζῆν*. Σύμφωνα μ' αυτή τη θέση, η ηδονή, είναι η έναρξη της φυσικής πορείας και εξέλιξης της ίδιας της ζωής. Στη συνέχεια η ηδονή λειτουργεί ως κριτήριο για κάθε πράξη επιλογής ή απόρριψης. Η συνειδητή ανθρώπινη πράξη καθορίζεται από την ορθή και σε βάθος κατανόηση και ερμηνεία της φύσης. Η δε ηδονή ως κριτήριο της ανθρώπινης δράσης υποδηλοί την επιπλέον διάσταση της συνείδησης και της ελεύθερης βούλησης, συστατικών που καθορίζουν τον *τόπο της αυτονομίας*. Παράλληλα είναι και ένας *κανών, μέτρον* με το οποίο *κρίνεται* κάθε αγαθό. Ως τέλος φυσικό, ως μία σταθερή ευχαρίστηση και απουσία πόνου, η ηδονή αποτελεί τον κυρίως σκοπό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Κοντολογίς, η αρχή της ηδονής ακολουθεί την εξής εννοιολογική μεταβολή η οποία συμπεριλαμβάνει όλες τις εμπειρίες μας: Ο άνθρωπος αρχίζει τη ζωή του γνωρίζοντας ότι η αρχή της βιολογικής- φυσικής διαδικασίας είναι η ηδονή, συνεχίζει προχωρώντας στο επίπεδο της συνειδητής εκούσιας πράξης και στοχεύει στο τελικό στάδιο, το οποίο αποτελεί το φυσικό *τέλος* βέβαια της ζωής του ανθρώπου.

Το εγχείρημα της κλιμάκωσης των επιθυμιών ερμηνεύει το μετασχηματισμό μιας υπεραπλουστευμένης στο πρώτο στάδιο ηδονιστικής θεώρησης σε μία ολοκληρωμένη διδασκαλία ηθικών κανόνων και αξιών, που στηρίζεται στην ηδονή σ' ένα *ανθρωπολογικό modus*. Η ιεράρχηση των επιθυμιών καταδεικνύει με ενάργεια μια φιλοσοφικά φυσιοκρατική επαλήθευση της *μεσότητας* για το φυσικό ανθρώπινο τέλος. Έτσι, ο άνθρωπος καθώς ανέρχεται σ' αυτές τις βαθμίδες της ηδονής, εγκαινιάζει ουσιαστικές μεταβολές στην σκοποθέτησή του. Αρχίζει μ' έναν απλό φυσικό τρόπο και σε πρωτόγονη βάση ταξινόμηση των ηδονών και πόνων· στη συνέχεια, όμως, καθώς αναγνωρίζει τα όριά τους, αποβλέπει στην εφαρμογή της *αρχής της ηδονής* με συνειδητό και κατηγορηματικό τρόπο με την αντικατάσταση των *έν κινήσει* από τις καταστηματικές ηδονές. Εισχωρεί τελικά σε ένα *τόπο συνειδητής πράξης της ελεύθερης βούλησης* και δραστηριότητας, που διέπεται από *κανόνες* με βάση τις λεπτές εκφάνσεις της αρχής της ηδονής: τα φυσικά όρια, μεταξύ της όρεξης και της επιθυμίας, την αλληλεσύνδεση σώματος και πνεύματος και προπάντων τη διαλεκτική σχέση μεταξύ *κινητικής-σωματικής* και *καταστηματικής-ψυχικής* ηδονής.

Εν τέλει καταδεικνύεται το φυσικό μας τέλος, η ευδαιμονία, με ποσοτική και ποιοτική μορφή. Ο άνθρωπος, ανεβαίνοντας τις βαθμίδες της ηδονής, γνωρίζει πλέον πώς να επιτύχει την επίταση της συνέχειάς της και να οδηγείται στον έλεγχο της ασυνέχειας της· να επιδεικνύει περισσότερο ενδιαφέρον για την ποιοτική διαβάθμιση της ηδονής παρά για την ποσοτική· να επιζητεί αυτούς τους στόχους με ήθος και σθεναρότητα, με όπλο την ορθή φιλοσοφική κατανόηση και ερμηνεία της αρχής της ηδονής: μία ενσυνείδητη και εκούσια σταθερή στάση που απαιτεί σύνθετη κρίση και ταξινόμηση με την έννοια της πειθαρχίας των ηδονών. Κατά συνέπεια μπορεί ο άνθρωπος να επιτύχει την ύψιστη ηδονή, και να φθάσει στην κατάσταση ύπαρξης, που για τον Επίκουρο δεν είναι άλλη από την ευδαιμονία, την αταραξία, την οποία δύναται να αποκτήσει ο άνθρωπος. Οι δύο τελευταίες δηλ. βαθμίδες αυτής της ανθρωπολογικής θεωρίας του Επίκουρου, μηνύουν την εισαγωγή στον *τόπο της συνείδησης και της ελευθερίας, στα πλαίσια του γλωσσικού νοήματος που μπορεί να παραχθεί.*

Η φυσική γλώσσα στο πρώτο στάδιο είναι κοινή σε όλα τα άτομα που βρίσκονται μέσα στον ανθρώπινο κόσμο και όχι σ' αυτά που είναι απομονωμένα. Στη συνέχεια γίνεται ο τόπος, όπου δημιουργείται το ανθρώπινο νόημα και εμφανίζεται στον άνθρωπο. Έτσι, η γλώσσα αποτελεί το επίκεντρο των ανθρώπων που τη χρησιμοποιούν για να διευκολυνθούν στην επικοινωνία τους. Όλη η ανθρώπινη δραστηριότητα πρέπει να αποβλέπει σ' αυτή την πρωταρχική ύλη νοήματος, διαφορετικά δεν θα έχει τη δυνατότητα μετάδοσης και στην ουσία θα είναι άνευ νοήματος. Και βέβαια αυτό είναι που ορίζει τον ανθρώπινο κόσμο.

Διότι κανένας άνθρωπος, ως μεμονωμένο άτομο, δεν μπορεί να παράγει νόημα: μόνο τα άτομα εκείνα, των οποίων οι δραστηριότητες δημιουργούν ανθρώπινο κόσμο, δύνανται, μέσω των γλωσσικών ποικιλιμάτων, να καταγράψουν νόημα για τον ίδιο τον εαυτό τους. Το νόημα αυτό εγγράφεται και αντικειμενοποιείται στο ίδιο το μέσο επικοινωνίας τους. Συναφώς είναι προφανές ότι πέραν από το ανεπανάληπτο του ανθρώπινου υποκειμένου, ένα δεύτερο στοιχείο που περιγράφει την έννοια της πολλότητας είναι η ερμηνεία της ίδιας της ανθρώπινης ζωής, μονάχα εντός του πλήθους των ανθρώπινων όντων. Το ανθρώπινο υποκείμενο δεν μπορεί να νοηθεί στην απομόνωση του από τους άλλους ανθρώπους.

Ένα τέτοιο εγχείρημα προϋποθέτει άσκηση της *ελεύθερης βούλησης* και συνειδητή επιλογή και απόρριψη. Ο άνθρωπος ασκώντας αυτή τη βούληση μέσα σ' ένα φυσικά παραγόμενο νόημα προσπορίζεται κάθε ελευθερία που διατίθεται. Ο επικούρειος φιλοσοφικός βίος απαιτεί πειθαρχία και σύμπλευση με τη φύση, αλλά και ένα πλαίσιο ανθρώπινης συμπεριφοράς που υποτίθεται δίδει τη δυνατότητα στον άνθρωπο για την άσκηση της ελεύθερης βούλησης, φτιάχνοντας το νόημα της εποχής του. Ο Επικούρειος, ερχόμενος αντιμέτωπος με μια πολλαπλότητα κατευθυντήριων γραμμών στην ενδεχόμενη πορεία-πράξη και αντικειμένων επιλογής, βιώνει την όποια *αυτονομία* του παρέχει η φύση, όσον αφορά στο χειρισμό των επιθυμιών, και *παρεγκλίνει* σκόπιμα με στόχο την *αταραξίαν*.

Πώς, το φιλοσοφικό ηδονικό σύστημα του Επίκουρου, το μακαρίως ζην, η αταραξία, συμβιβάζεται με τη εξέγερση μίας επαναστατικής συνείδησης; Πώς το λάθε βιώσας της ηθικής του συμπλέει με την παρέγκλιση, την τυχειότητα και τη δεδηλωμένη αντίθεσή του με οποιαδήποτε αιτιοκρατία στη φυσική.

Η φυσική¹ του Επίκουρου είναι συνδεδεμένη με τους σκοπούς της ηθικής φιλοσοφίας, δεν αντιμετωπίζει, δηλαδή, τη γνώση της φύσης ως αυτοσκοπό, παρά ως μία θεώρηση η οποία εντάσσεται στην προσπάθεια προσέγγισης ηθικών στόχων. Ο ίδιος ο φιλόσοφος² γράφει ότι ο τρόπος που ερμηνεύει το φαινόμενο κόσμο αποβλέπει στην *άταραξία, στην ανθρωπολογική της έκφανση*, κι όχι στη γνώση της φύσης καθ' εαυτήν.

Ο Λουκρήτιος γράφει:³ «Σ' αυτό το θέμα θα ήθελα να μάθεις και τούτο: όταν τα σώματα ακολουθούν κάθετη προς τα κάτω κίνηση μέσα στο κενό με το ίδιο τους το βάρος σε απροσδιόριστο χρόνο και απροσδιόριστες θέσεις, ξεφεύγουν λίγο από την πορεία τους –τόσο μόνο όσο να μπορείς να το χαρακτηρίσεις αλλαγή κατεύθυνσης. Αν δεν συνήθιζαν να εκτρέπονται, όλα τα πράγματα θα έπεφταν κατακόρυφα στο βαθύ κενό, όπως οι σταγόνες της βροχής, και δε θα ήταν δυνατό ούτε σύγκρουση να συμβεί ούτε χτυπήματα να δημιουργηθούν ανάμεσα στα πρωταρχικά σώματα· έτσι όμως η φύση δεν θα είχε δημιουργήσει ποτέ τίποτα». Σύμφωνα με αυτή τη θέση, η *εκτροπή* των ατόμων παίζει ρόλο στην ερμηνεία της *ελεύθερης βούλησης* (*liberta Voluntas*)· με την *παρέγκλιση*⁴ αγγίζεται το επίκεντρο της επικούρειας φιλοσοφικής σκέψης.

Συγκεκριμένα, η σχετική ύπαρξη, η οποία εναντιώνεται στο άτομο, η συγκεκριμένη ύπαρξη, την οποία τόσο επιβάλλεται να αρνηθεί, είναι η ευθεία γραμμή. Η άρνηση αυτής της κίνησης είναι μία άλλη κίνηση, η *παρέγκλιση* του ατόμου από την ευθεία γραμμή. Τα άτομα είναι αυτοτελή σώματα, και συνεπώς κινούνται σε πλάγιες και όχι σε ευθείες γραμμές. Κατά συνέπεια, η

¹ Βλ. Γ. Πλάγγεσης, «Η Φιλοσοφία της Φύσης του Επίκουρου και του Λουκρήτιου», Κέντρο Πολιτισμού «Δημήτριος Γληνός» *Ο Αρχαίος Υλισμός*, Αθήνα, 1985, σ. 54 κε.

² S. Laursen, "The Early Parts of Epicurus, *On Nature*, 25th Book", *Cronache Ercolanesi*, No. 27 (1995), pp. 5 - 109.

³ Ι. Λουκρήτιος, όπ.π., II, 216 - 224.

⁴ Ε. Μουτσόπουλος, «Είναι η 'Παρέγκλιση' Πηγή Πλάνης;», *Φιλοσοφικοί Προβληματισμοί Β': Αναδρομαί και Αναδομήσεις*, Αθήνα (1975), σσ. 158 - 165.

πτωτική ευθεία κίνηση υποδηλώνει την έλλειψη αυτοτέλειας του ατόμου-σημείου, η δε *παρέγκλισις* σημαίνει την οδό του ανθρώπου προς την αυτονομία και την αυτοπροσδιοριστία. Και η μεν κίνηση του ατόμου στην κατ' ευθεία γραμμή σηματοδοτεί την υλική του υπόσταση, η δε *παρέγκλισις* του ατόμου από την ευθεία επιτυγχάνει το μορφικό του χαρακτηρισμό· και βέβαια αυτοί οι αντινομικοί προσδιορισμοί αποτελούν αντινομικές κινήσεις. Ορθώς, λοιπόν, αναφέρει ο Λουκρήτιος ότι η *παρέγκλισις* αποδομεί τα *Fati Foedera*⁵ (τα δεσμά της ειμαρμένης) και ότι είναι δυνατόν να ειπωθεί για το άτομο ότι η *παρέγκλισις* είναι εντός του το στοιχείο εκείνο που μπορεί να αντισταθεί.⁶

Συγκεκριμένα, η σχετική ύπαρξη, η οποία εναντιώνεται στο άτομο, η συγκεκριμένη ύπαρξη, την οποία τόσο επιβάλλεται να αρνηθεί, είναι η ευθεία γραμμή. Η άρνηση αυτής της κίνησης είναι μία άλλη κίνηση, η *παρέγκλισις* του ατόμου από την ευθεία γραμμή. Τα άτομα είναι αυτοτελή σώματα, και συνεπώς κινούνται σε πλάγιες και όχι σε ευθείες γραμμές. Κατά συνέπεια, η πτωτική ευθεία κίνηση υποδηλώνει την έλλειψη αυτοτέλειας του ατόμου-σημείου, η δε *παρέγκλισις* σημαίνει την οδό του ανθρώπου προς την αυτονομία και την αυτοπροσδιοριστία. Και η μεν κίνηση του ατόμου στην κατ' ευθεία γραμμή σηματοδοτεί την υλική του υπόσταση, η δε *παρέγκλισις* του ατόμου από την ευθεία επιτυγχάνει το μορφικό του χαρακτηρισμό· και βέβαια αυτοί οι αντινομικοί προσδιορισμοί αποτελούν αντινομικές κινήσεις. Ορθώς, λοιπόν, αναφέρει ο Λουκρήτιος ότι η *παρέγκλισις* αποδομεί τα *Fati Foedera*⁷

⁵ “Nec declinando faciunt primordia motus principium quoddam, quod fati foedera tumpat[...].” (τέλος, αν όλες οι κινήσεις ήταν στενά αλληλένδετες, αν κάθε καινούργια κίνηση γεννιόταν από μια παλαιότερη, σύμφωνα με τάξη ορισμένη, κι αν τα άτομα δεν παρέκκλιναν στην κίνησή τους και δεν έσπαζαν τους νόμους του πεπρωμένου, εμποδίζοντας το ένα αίτιο να διαδέχεται το άλλο επ' άπειρον, τότε από πού προέρχεται ετούτη η ελευθερία των εμψύχων όντων πάνω στη γη;), Λουκρήτιος, όπ.π., II, 251.

⁶ Κ. Μαρξ, όπ.π., σ. 89.

⁷ “Nec declinando faciunt primordia motus principium quoddam, quod fati foedera tumpat[...].” (τέλος, αν όλες οι κινήσεις ήταν στενά αλληλένδετες, αν κάθε καινούργια κίνηση γεννιόταν από μια παλαιότερη, σύμφωνα με τάξη ορισμένη, κι αν τα άτομα δεν παρέκκλιναν στην κίνησή τους και δεν έσπαζαν τους νόμους του πεπρωμένου, εμποδίζοντας το ένα αίτιο να διαδέχεται το άλλο επ' άπειρον, τότε από πού προέρχεται ετούτη η ελευθερία των εμψύχων όντων πάνω στη γη;), Λουκρήτιος, όπ.π., II, 251.

(τα δεσμά της ειμαρμένης) και ότι είναι δυνατόν να ειπωθεί για το άτομο ότι η *παρέγκλισις* είναι εντός του το στοιχείο εκείνο που μπορεί να αντισταθεί.⁸

Η ποιοτική κατάταξη των επιθυμιών καταδεικνύει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά και δράση συμπεριλαμβάνονται σε μία ανοδική σημασιολογικά πορεία: από την πιο πρωτόγονη επιδίωξη της ηδονής έως τη μεγαλύτερη επιδίωξη του *μακαρίως ζῆν*. Σύμφωνα μ' αυτή τη θέση, η ηδονή, όπως ειπώθηκε, είναι *σύμφυτον ἀγαθόν* με τη φύση μας, πράγμα που ισχύει για όλα τα έμβια όντα. Είναι η έναρξη της φυσικής πορείας και εξέλιξης της ίδιας της ζωής. Στη συνέχεια η ηδονή λειτουργεί ως κριτήριο για κάθε πράξη επιλογής ή απόρριψης. Η συνειδητή ανθρώπινη πράξη καθορίζεται από την ορθή και σε βάθος κατανόηση και ερμηνεία της φύσης. Η δε ηδονή ως κριτήριο της ανθρώπινης δράσης υποδηλοί την επιπλέον διάσταση της συνείδησης και της ελεύθερης βούλησης, συστατικών που καθορίζουν τον *τόπο της αυτονομίας*. Παράλληλα είναι και ένας *κανών, μέτρον* με το οποίο *κρίνεται* κάθε αγαθό. Ως τέλος φυσικό, ως μία σταθερή ευχαρίστηση και απουσία πόνου, η ηδονή αποτελεί τον κυρίως σκοπό της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Κοντολογίς, η αρχή της ηδονής ακολουθεί την εξής εννοιολογική μεταβολή η οποία συμπεριλαμβάνει όλες τις εμπειρίες μας: Ο άνθρωπος αρχίζει τη ζωή του γνωρίζοντας ότι η αρχή της βιολογικής- φυσικής διαδικασίας είναι η ηδονή, συνεχίζει προχωρώντας στο επίπεδο της συνειδητής εκούσιας πράξης και στοχεύει στο τελικό στάδιο, το οποίο αποτελεί το φυσικό *τέλος* βέβαια της ζωής του ανθρώπου.⁹

Ο άνθρωπος καθώς ανέρχεται σ' αυτές τις βαθμίδες της ηδονής, εγκαινιάζει ουσιαστικές μεταβολές στην σκοποθέτησή του. Αρχίζει μ' έναν απλό φυσικό τρόπο και σε πρωτόγονη βάση ταξινόμηση των ηδονών και πόνων· στη συνέχεια, όμως, καθώς αναγνωρίζει τα όριά τους, αποβλέπει στην εφαρμογή της *αρχής της ηδονής* με συνειδητό και κατηγορηματικό τρόπο με την αντικατάσταση των *ἐν κινήσει* από τις καταστηματικές ηδονές. Εισχωρεί τελικά σε ένα *τόπο συνειδητής πράξης της ελεύθερης βούλησης* και δραστηριότητας, που διέπεται από *κανόνες* με βάση τις λεπτές εκφάνσεις της

⁸ Κ. Μαρξ, όπ.π., σ. 89.

⁹ Βλ. Α. Koen, *Η Φιλοσοφία του Επίκουρου: Άτομα, Ηδονή, Αρετή*, μτφρ. Στ. Δημόπουλος, Θεσσαλονίκη: Θύραθεν, 2005, σ. 12.

αρχής της ηδονής: τα φυσικά όρια, μεταξύ της όρεξης και της επιθυμίας, την αλληλεσύνδεση σώματος και πνεύματος και προπάντων τη διαλεκτική σχέση μεταξύ *κινητικής-σωματικής* και *καταστηματικής-ψυχικής* ηδονής.

Εν τέλει καταδεικνύεται το φυσικό μας τέλος, η ευδαιμονία, η άριστη *ἡδονή*, το *ὑψιστον ἀγαθόν* με ποσοτική και ποιοτική μορφή. Ο άνθρωπος, ανεβαίνοντας τις βαθμίδες της ἡδονῆς, γνωρίζει πλέον πώς να επιτύχει την επίταση της συνέχειάς της και να οδηγείται στον έλεγχο της ασυνέχειας της: να επιδεικνύει περισσότερο ενδιαφέρον για την ποιοτική διαβάθμιση της ηδονής παρά για την ποσοτική: να επιζητεί αυτούς τους στόχους με ήθος και σθεναρότητα, με όπλο την ορθή φιλοσοφική κατανόηση και ερμηνεία της αρχής της ηδονής: μία ενσυνειδήτη και εκούσια σταθερή στάση που απαιτεί σύνθετη κρίση και ταξινόμηση με την έννοια της πειθαρχίας των ηδονών. Κατά συνέπεια μπορεί ο άνθρωπος να επιτύχει την ὑψιστη ἡδονή, και να φθάσει στην κατάσταση ὑπαρξης, που για τον Επίκουρο δεν είναι άλλη από την ευδαιμονία, το *μακαρίως ζῆν*, την *αυτονομία*, την οποία δύναται να αποκτήσει ο άνθρωπος.

Συνεπώς, η ικανοποίηση των επιθυμιών αρχικώς είναι αναγκαία για την ίδια τη ζωή του ανθρώπου, στη συνέχεια ο ίδιος ο άνθρωπος επιδιώκει τα αγαθά που είναι απαραίτητα για την του σώματος *ὑγείαν* και τέλος για την *ψυχῆς ἀταραξίαν*. Οι δύο τελευταίες βαθμίδες αυτής της ανθρωπολογικής θεωρίας του Επίκουρου, μηνύουν την εισαγωγή στον *τόπο της συνείδησης και της αυτονομίας, ελευθερίας, στα πλαίσια του γλωσσικού νοήματος που μπορεί να παραχθεί*.

Η φυσική γλώσσα στο πρώτο στάδιο είναι κοινή σε όλα τα άτομα που βρίσκονται μέσα στον ανθρώπινο κόσμο και όχι σ' αυτά που είναι απομονωμένα. Στη συνέχεια γίνεται ο τόπος, όπου δημιουργείται το ανθρώπινο νόημα και εμφανίζεται στον άνθρωπο. Έτσι, η γλώσσα αποτελεί το επίκεντρο των ανθρώπων που τη χρησιμοποιούν για να διευκολυνθούν στην επικοινωνία τους. Όλη η ανθρώπινη δραστηριότητα πρέπει να αποβλέπει σ' αυτό το πρωτότυπο υλικό νοήματος, διαφορετικά δεν θα έχει τη δυνατότητα μετάδοσης και στην ουσία θα είναι άνευ νοήματος. Και βέβαια αυτό είναι που ορίζει τον ανθρώπινο κόσμο. Διότι κανένας άνθρωπος, ως μεμονωμένο άτομο, δεν μπορεί να παράγει νόημα: μόνο τα άτομα εκείνα, των

οποίων οι δραστηριότητες δημιουργούν ανθρώπινο κόσμο, δύνανται, μέσω της γλωσσικής ποικιλίας, να καταγράψουν νόημα για τον εαυτό τους. Το νόημα αυτό αντικειμενοποιείται στο ίδιο το μέσο επικοινωνίας τους.¹⁰

Η διόρθωση αυτού του εγχειρήματος της κλιμάκωσης των επιθυμιών ερμηνεύει το μετασχηματισμό μίας αρχικά απλουστευμένης ηδονιστικής θεώρησης σε μία ολοκληρωμένη διδασκαλία αξιών, που στηρίζεται στην αρχή της ηδονής σ' ένα *ανθρωπολογικό modus*. Αυτή η αρχή στοχεύει να βοηθήσει τον άνθρωπο να απαλλαγεί από τις πιέσεις της ζωής του και κατά συνέπεια να ακολουθήσει μία συγκεκριμένη πορεία συμπεριφοράς και πράξης που θα τον οδηγήσει στο φυσικό του τέλος. Απομακρύνοντας πόνους, ταραχές, φόβους, υποδούλωση σε πάθη, μία τέτοια πορεία γίνεται πραγματική *φοίτηση* στην *αυτονομία*, μια άσκηση *αυτοσυνειδησίας, ελευθερίας* μέσα στα όρια της φυσικής αναγκαιότητας. Η ιεράρχηση των επιθυμιών καταδεικνύει με ενάργεια μία φιλοσοφικά φυσιοκρατική επαλήθευση της *μεσότητας* για το φυσικό ανθρώπινο τέλος. Ένα τέτοιο εγχείρημα προϋποθέτει άσκηση της *ελεύθερης βούλησης* και συνειδητή επιλογή και απόρριψη. Ο άνθρωπος ασκώντας αυτή τη βούληση μέσα σ' ένα φυσικά παραγόμενο νόημα εκμεταλλεύεται κάθε ελευθερία που διατίθεται. Ο επικούρειος φιλοσοφικός βίος απαιτεί πειθαρχία και σύμπλευση με τη φύση, αλλά και ένα πλαίσιο ανθρώπινης συμπεριφοράς που υποτίθεται δίδει τις ευκαιρίες στον άνθρωπο για την άσκηση της ελεύθερης βούλησης. Ο Επικούρειος, ερχόμενος αντιμέτωπος με μία ποικιλία κατευθύνσεων στην ενδεχόμενη πορεία-πράξη και αντικειμένων επιλογής, εθίζεται να αντιλαμβάνεται και βιώνει την όποια *αυτονομία*, του παρέχει η φύση, όσον αφορά στο χειρισμό των επιθυμιών, και να *παρεγκλίνει* σκόπιμα με στόχο το *μακαρίως ζῆν*.¹¹

Πώς νοείται, όμως, η *παρέγκλιση* στα πλαίσια της ανθρωπολογικής φιλοσοφίας του Επίκουρου; Είναι πρόδηλο ότι ο Επίκουρος στόχευε να εκμεταλλευθεί τις δυνατότητες της *παρεγκλίσεως* ως πηγή της *ανθρώπινης αυτονομίας* και *ελευθερίας*,¹² η *παρέγκλιση* συνδέεται στενά με την *ελευθερία*

¹⁰ Όπ.π., σ. 13

¹¹ Όπ.π., σ. 14 κ.ε.

¹² Σύμφωνα με την επικούρεια φυσική φιλοσοφία, που θα αναλυθεί στο επόμενο κεφάλαιο, κανένας φυσικός κόσμος δεν θα υπήρχε από την αρχέγονη ευθύγραμμη πτωτική κίνηση των ατόμων, αν κάποια απ' αυτά δεν κατεδείκνυαν μία απροσδόκητη συμπεριφορά, δηλαδή αν δεν προχωρούσαν στην *παρέγκλιση*.

της βούλησης μέσα σε μία γλωσσική κοινότητα, που επιβάλλει η κοινή χρήση της φυσικής γλώσσας. Οι πράξεις αυτές στη συνέχεια αποκτούν νόημα μέσα στο πλαίσιο της φιλοσοφικής άσκησης και αναζήτησης. Εφαρμόζοντας την αρχή της ήδονης ενισχύονται οι πράξεις σε συνειδητή και βουλευτική σφαίρα, με αποτέλεσμα να γίνονται πραγματικά εκούσιες και εν μέρει ελεύθερες πράξεις της βούλησης.

Αυτή η αρχική ενσυνείδητη και ελεύθερη εν μέρει πράξη δημιουργείται από τον απλό γλωσσικά παραγόμενο λόγο και επεκτείνεται ανανεούμενη στην υψηλότερη *συνειδητότητα και ελευθερία*, την οποία εισάγει ο φιλοσοφικός λόγος. Η *παρέγκλισις* του ατόμου δεν οδηγεί πλέον στις εν μέρει ενσυνείδητες και ελεύθερες πράξεις, οι οποίες απορρέουν από το σχηματισμό *έξεων*, αλλά παρωθεί στις *ανώτατες συνειδητές και ανώτατες συνακόλουθες ελεύθερες πράξεις*, που σχετίζονται με την άσκηση, με τον ώριμο τρόπο της βούλησης.¹³

Η *ἀρχή τῆς ἡδονῆς* διέπεται από τέτοιους κανόνες δραστηριοτήτων οι οποίες δύνανται να διασφαλίσουν την ύψιστη ηδονή σώματος και πνεύματος, επιτυγχάνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την *ἀταραξία* του ανθρώπου. Ο Επίκουρος πράγματι δίδει μεγάλη σημασία στην ελεύθερη βούληση. Ο Furley μάλιστα αναφέρει ότι αυτό μπορεί να γίνει πιο σαφές, αν αντιπαρατεθεί η θέση του Αριστοτέλη και του Επίκουρου σε σχέση με τις εκούσιες και ακούσιες πράξεις. Συγκεκριμένα γράφει¹⁴ ότι ο πρώτος επίμονα διαχωρίζει τις πράξεις σε συνειδητές και ασυνείδητες, ώστε οι ηθικές κατηγορίες να έχουν σχέση μόνο με τις συνειδητές. Δεν ευρίσκονται δηλ. στον Αριστοτέλη οι *ελεύθερες βουλήσεις*, οι οποίες συναντώνται στους επόμενους ηθικούς φιλοσόφους.

Ο Επίκουρος αποκλίνει από τον Αριστοτέλη. Η φυσική τοπική του εκούσιου είναι οι προσωπικές πράξεις του ενήλικα ανθρώπου, οι οποίες πραγματώνονται στο πλαίσιο της ηδονής, και η ανώτατη συνειδητότητα και το νόημα που παρέχει η ηδονή αυτή. Η *ελευθερία* είναι μία λειτουργία αυτή της διαδικασίας, και η *παρέγκλισις* επιβάλλεται να παραπέμπει σ' αυτήν.

Η *παρέγκλισις*,¹⁵ λοιπόν, στο πρώτο στάδιο με τη μητρική-φυσική γλώσσα και στη συνέχεια με την *ἀρχή τῆς ἡδονῆς*, μπορεί να εκληφθεί ως μία

¹³ Όπ.π., σ. 168.

¹⁴ J. D. Furley, *Two Studies in the Greek Atomists*, Princeton: Princeton University Press, 1967, p. 225 κ.ε.

¹⁵ Βλ. A. Koen, όπ.π., σ. 169 κ.ε.

συγκεκριμένη κίνηση του ανθρώπου, η οποία αποτελεί το αληθινό εκούσιο στοιχείο στη δράση του. Η δημιουργία συνειδητότητας μέσω της πράξης της βούλησης, καθώς και η *ἀταραξία* και, η παρεπόμενη *αυτονομία*, την οποία αναγνωρίζει η ηδονή, παραπέμπουν σε μία ολοκληρωμένη άσκηση *ελευθερίας*. Η ηδονή εισάγει τη διαδικασία της *αυτοσυνειδησίας και της αυτονομίας* στον ανθρώπινο κόσμο μέσω της μετά νοήματος *παρεγκλίσεως* του ανθρώπινου ατόμου.

Δημοσιεύθηκε τον Μάρτιο 2014 στο www.epicuros.gr

© Χρυσάνθη Κεχρολόγου